

Taşın Kültürdeki Yansımalarına Halk Biliminden Bakmak

Taşlar, belki de somut dev eserlerden daha çok “Somut Olmayan Kültür”ün gelenek ve göreneklerinin anlatımında sözcük olarak en çok yer bulan temel yapı malzemeleridir.

Öcal OĞUZ

Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Halk Bilimi Bölümü, ANKARA
UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı, ANKARA

mocaloguz@gmail.com

Ahmet Erman ARAL

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Başkanı, ANKARA

earal@gazi.edu.tr

Doğal taşlar jeoloji, arkeoloji, ekonomi, mimari, süsleme ve dekorasyon açısından özgün değere sahip, insan yaratıcılığına ve refahına katkı sağlayan, bilimsel araştırmalara temel oluşturan kaynaklar olduğu kadar, varlıkları ve yarattıkları gizemlerle kültürün biçimlenmesine de etki etmiştir. İnsanlığın taşa şekil vermeyi öğrenmesi, tarihin önemli dönüm noktalarından birisini oluşturmuş ve taştan aletler yapmayı öğrenen insanların yaşamı kökten değişmiştir. Çakmak taşıyla ateş yakan insanlar, taş tabletlerle düşüncelerini aktarmış; örneğin ebedî nitelikteki anıt taşlar olan Orhun Abideleri ve “balballar” gibi yazılı taşlar, kültürlerin inşasına ve aktarımına kaynaklık etmiştir (Şekil 1, 2). Geçmişten günümüze insanlık taş kabartmalarla sanat üretmiş ve çağları taşla ilişkisine göre adlandırmıştır. Aynı zamanda taş, yalnızca mimarinin doğuşunda değil, onun doğayla kurduğu ilişki ölçüsünde estetik bir nitelik kazanmasında ve çevreyle uyumlu bir mimari kültürünün oluşumunda da rol sahibi olmuştur. Bu açılarından bakıldığında insanın taşla kurduğu ilişki, taşa yüklediği pratik işlevler ve bu malzemenin insanın doğadaki konumunu doğrudan değiştirmesinden kaynaklı tüm birikim, insanlığın taşa yüklediği anlam, bilgi, beceri, pratik, temsil açısından köklü bir kültürün varlığını düşündürür.

Kültürü araştıran ve anlamaya çalışan bir disiplin olarak halk bilimi, insanın çevresiyle ilişki kurarken ürettiği veya dönüştürdüğü kolektif nitelikli türlü bilgi, anlatı, ürün, pratik ve temsilleri konu edinir. Bu çerçevede halk biliminin, taşın kültürdeki yansımalarını kültüre odaklı bir dikkatle değerlendirme bakımından kayda değer bir birikime sahip olduğu söylenebilir. Öyle ki halk biliminin araştırdığı alanlardan biri olan âşıklık

geleneğinde haksızlık, yolsuzluk ve ekonomik problemlerin mizahi dille anlatıldığı halk şiirine “taşlama” denir; hiciv ve alayın sanatlı ifadesi kendini bu taşlamalarda gösterir. Diğer taraftan mit, inanç, pratik, efsane, masal, dua-beddua, fıkra, deyim ve atasözlerinde de taşın önemli yer tuttuğu bilinmektedir. Hikmet Tanyu (1), Türklerde Taşla İlgili İnançlar adlı eserinde doğum, dilek, tılsım, şifa, vb. amaçlarla kullanılan ve etrafında bir kültürün olduğu taşlardan bahseder. Yaratılış efsanelerinde taş ve kaya kurtarıcı bir araç ve yaşamaya destek olacak bir zemin olarak belirir. Dokuz Oğuz efsanesinde gökten inen bir ışığın yeryüzünde taşlaşarak yeşim taşından bir kaya vücuda getirdiği ve Kutlu Dağ adı verilen ve millî kültürün timsali sayılan bu kayaya saygı gösterdikleri sürece Oğuzların hâkimiyette kalacağı ifade edilir (1). Taşın inançlar açısından öne çıktığı başka bir örnek ise “yada taşı” olarak bilinen yağmur taşıdır. Kaşgarlı Mahmud, Dîvânü Lugâti't-Türk adlı eserinde Türklerin dinî tarihi açısından önem arz eden bu taşların yardımıyla yağmur yağdırılıp rüzgâr estirildiğinden ve yanında bu taşı bulduran kimseleri yıldırımın yakamayacağından bahseder (2). Ziya Gökalp ise Eski Türkçe’de “şimşek” manasındaki “yeşin” kelimesinin, Farsça’da bu taş için kullanılan “yeşb” (yeşim) sözcüğüne kaynaklık etmiş olabileceğini belirtir. Abdülkadir İnan, Büyük Türk Tanrısı’nın Türklere “yada” denilen sihirli bir taş armağan ettiğini ve bununla yağmur, kar, dolu yağdırıldığını, fırtına çıkartıldığını ve bu taşın her çağda Türk komutanlarının elinde bulunduğunu ifade eder (3).

Ankara ve civarında, doğumda zorluk çekilmemesi ve süreci kolaylaştırması için kadının sağ uyluğuna uğurlu olduğuna inanılan bir zümrüt

Şekil 1: Orhun Abideleri

Şekil 2: Balballar

Şekil 3: Yitik taş

taşının bağlandığına dair bilgiler derlenmiştir. Benzer şekilde Anadolu’da pek çok yerde kısırlıktan kurtulmak ve gebe kalmak için uğurlu, kutsal kabul edilen taşların alınarak saklanması, taşların üzerinde yatılması, delikli taştan geçilmesi ve kutsallık atfedilen taşın ziyaret edilmesi gibi pratikler, taşın uğrundan ve kerametinden faydalanma isteğinin halk inançları içindeki yerini gösterir (1). Diğer taraftan Anadolu’nun pek çok yerinde karşılaşılan “taş kesilme efsaneleri”, bilim dünyasında “taşla dönüşme”, “taşlaşma” ve “taş kesilme” terimleriyle karşılanır ve ödül ve ceza kurumunun bir yansıması olarak kabul edilen bir inanışın öyküleridir. Bu anlatılar daha ziyade doğaüstü güçlerin ödül veya ceza olarak taşla çevirdiği insanları veya bir zorluktan kurtulmak için Tanrı’ya yalvararak taş kesilmeyi dileyen kimselerin isteklerinin kabul edilmesini yansıtır. Bu efsanelerde; kendilerine iftira atılan gelinlerin bu durumdan kurtulmak için “Allah’ım beni ya taş et ya da kuş et” şeklindeki dualarına sıklıkla rastlanılır (4). Dolayısıyla sözü edilen pratik, anlatı ve inanışlarda taşın tedavi eden, uğur getiren veya zor durumdan kurtaran bir güç olarak öne çıktığı ifade edilebilir.

Taşın anlatı, pratik ve inanışlardaki güçlü varlığı dua-beddua, deyim, atasözü ve masal-larda da kendini gösterir. “başına taş düşsün”, “taş olasin”, “başınıza taş yağsın”, “ayağına taş değmesin” gibi dua ve bedduaların, baltayı taşla vurmak, ekmeğini taştan çıkarmak, taş kesilmek, gözlerini fal taşı gibi açmak, taşı toprağı altın olmak, taşı gediğine koymak gibi deyimlerin yanı sıra “değirmen iki taştan muhabbet iki baştan”,

Şekil 4: Değirmen Taşı

“sana taşla vurana sen aşla var”, “aklına geleni işleme, her ağacı taşlama” “el yumruğu yemeyen kendi yumruğunu değirmen taşı sanır” gibi atasözlerinde ve “Sabır Taşı” masalında gündelik hayatta karşılaşılan durumları anlama, tespit ve tasvir etme, uyarma ve öğüt vermede taşın sözlü belleğimizdeki mevcudiyeti dikkat çeker. Gerek olumsuz hâl ve davranışları betimlemek gerekse de kıymet ifade etmek, zorluğa dikkat çekmek amacıyla taşın pek çok bağlamda farklı kullanımlara konu olması, insanlığın taşla ilgili uzun deneyiminin ve mutfak (tandır, taş fırın), tarım (orak, tırpan bilemek için kullanılan bilek taşı), tahıl işleme (bulgur taşı, değirmen taşı), temizlik (üzerinde yün yıkamak ve tokaç ile dövmek için kullanılan tokaç taşı), avlanma (taştan yapılan kesici, sivri uçlu aletler), oyun (beştaş, dokuztaş) mimari (taş işçiliği), barınma (taş evler), tapınma (ibadethaneler, sunak taşları) ve ölüm (musalla taşı, mezar taşı) gibi yaşamın pek çok alanında taşı kullanımının doğal bir sonucu olarak görülebilir (Şekil 3-5). Ek olarak, insanların binek hayvanlarına rahatça binebilmesi için yapılmış “binek taşı” veya hamalların sırtlarındaki yükü bırakıp dinlenmeleri için çarşı ve pazar yerlerine konulan “hamal taşı” gibi kültürün çeşitli ihtiyaçlar karşısında ürettiği pratik çözümlerin parçası olmuş taşlardan da söz etmek mümkündür. Diğer yandan cami, türbe, han gibi yapıların etrafında veya ticari faaliyetin yoğun olduğu noktalarda kuytu köşelerde yer alan ve gerçekten yoksul olan ancak dilenmeyen insanların sadakalarını gizlice alabilmelerini sağlayan, alan elin veren eli görmemesini esas alan bir kültüre ait “sadaka taşı” veya cami, türbe gibi çeşitli yapıların çevresinde kayıp eşyaların konul-

Şekil 5: Ahlat Mezar Taşları

duğu “yitik taşı” (5), yardımlaşma ve dayanışma kültürünün taştaki yansımaları olarak okunabilir (Şekil 3).

İnsanın yeryüzündeki varlığının son bulduğu ve ebedî âleme uğurladığı yerin “musalla taşı”, ebedî âlemlerle buluştuğu yer olan mezarlarına dikilen “mezar taşı” gerek güzel sanatlar gerekse söz sanatlarının önemli konuları arasında yer almıştır. Balballardan, 2000 yılından beri UNESCO Dünya Mirası Geçici Listesinde olan Ahlat Mezar Taşlarına ve tarikat, inanç ve meslek sembolleriy-le dolu Osmanlı mezar taşlarına kadar binlerce yıllık bir birikimi yansıtan süslemeleri, yazıları ve biçimleri başlı başına bir araştırma konusu olarak tarihi ve kültürü aydınlatmaktadır (Şekil 5).

Sözlü kültür, inanç ve gündelik hayata yayılmış çeşitli pratiklerin içinde taşın geniş yer tutması, bu konunun jeoloji, ekonomi, mimari ve tasarım açısından olduğu kadar kültüre odaklı bir dikkatle de düşünülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bakış, taşın toplumsal yaşam açısından taşıdığı anlam ve değer bütüncül şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilir; bir diğer deyişle, yukarıdaki alanların kendi birikimleri ve perspektifleri ölçüsünde oluşturduğu çalışmaların, kültürü üreten topluluğu dikkate alan bir yaklaşımla farklı açılardan düşünülmesine yardımcı olabilir. Kültürü üreten, taşıyan ve aktaran “insana” atıfta bulunması yönüyle tamamlayıcı bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca bu yaklaşım, pek çok so-

mut kültür varlığının inşasını mümkün kılan taşın aynı zamanda Kültür ve Turizm Bakanlığı Somut Olmayan Kültürel Miras Ulusal Envanterinde yer alan “Taş İşlemeciliği Geleneği” ile de ifade edildiği şekilde kimlik, aidiyet ve yaratıcılık ile ilişkisini kuvvetlendirerek ona toplumsal düzeyde daha güçlü bir karşılık temin edilmesini sağlayabilir.

Değinen belgeler

- (1) Tanyu, H., 1968. Türklerde Taşla İlgili İnançlar. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- (2) Ercilasun, A. B. Akkoyunlu, Z., 2018. Dîvânü Lugâti't-Türk: Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin / Kâşgarlı Mahmud; 3. Baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- (3) İnan, A., 2013. Tarihte ve Bugün Şamanizm: Materyaller ve Araştırmalar. 7. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- (4) Oğuz, M. Öcal, Petek E. 2007. Türkiye’de 2006 Yılında Yaşayan Taş Kesilme Efsaneleri: Mekânlar ve Anlatılar. Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Halkbilimi Araştırma ve Uygulama Merkezi (THBMER) Yayınları.
- (5) Acun, H., 2011. “Türk Kültüründe Taş Türleri. İşlevi Bakımından Taşlar”, TDV İslâm Ansiklopedisi, 40. Cilt, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 142-144.